

DİNDAR KADINLARIN GÜÇLENME İMKANLARI -EŞLER ARASI İLİŞKİLER ÖRNEĞİ-

*İhsan TOKER**

The Empowering Experiments of Religious Women –The Case of the Relations Between Spouses- The relations between spouses generally have been hierarchical in religious cultures and structures. But today various empirical studies indicate that, in spite of these negative conditions, women become religious agents referring to a number of religious arguments in their perceptions about the roles within family and especially in their attitudes towards husbands. This study examines the empowering experiments of women in religion in a limited context, in their statuses and roles inside family against structural characteristics of religions. In this respect, notion of “qawamah” is a focus point. Muslim women developed strategies and new interpretations about the qawamah. As a result, they kept themselves away from hierarchical religious opinions and preferred more egalitarian understandings. These suggest that religion can an empowering factor in the life of women.

Anahtar Kelimeler: Din ve Kadın, Müslüman Aile, Dini Feminizm, Modernite, Fundamentalizm

Key Words: Religion and women, muslim family, religious feminism, empowerment, qawamah, modernity, fundamentalism.

GİRİŞ

Modern dünyada en çok tartışılan konulardan biri, kadınların toplumdaki konumlarıdır. Gerek sosyal bilimler çerçevesinde, gerekse toplumsal ve siyasi düşünce ve görüşler bağlamında bu konuyla ilgili tartışmalara bir çok yerde rastlamak mümkündür. Özellikle gelenek ve modernlik kavramlarının dikotomik karakter kazandığı yaklaşımlarda kadınların “eski” ve yeni” ko-

* Dr., Ankara Ü. İlahiyat F., Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

numları din, sosyal bilimler, siyaset ve gündelik yaşam bakımından öne çıkmaktadır.

Din ve kadın ilişkisi bu bakımdan çok önemli ana eksenlerden birini oluşturmaktadır. Modern bilgi biçimlerinin ortaya çıkması ve sistemleşmesi sürecinde ileri sürülen yeni yaklaşımlar, bir yanda gelenek ile din, diğer yanda da modernlik ile sekülerlik arasında uyumlu bir ikilik bulunduğu yönünde görüşlerin yayılmasına neden olmuşlardır. Nitekim, modern yaşam koşullarında toplumda kadınların konumlarında bir takım değişikliklerin yaşanması da bu tür algıları pekiştirmiş, modernleşme ve sekülerleşme teorileri çerçevesinde bunlara uzun bir süre geçerlilik kazanmıştır.

Ancak son yirmi-otuz yıl zarfında ortaya çıkan yeni toplumsal değişimler, bu algının dışında bir takım yeni yaklaşım tarzlarını da gündeme getirmiştir. Bunlardan biri de, kadınların toplumda daha etkili rol oynamaları gerektiğini savunan, hatta daha da öteye giderek onların zaten bu yönde rollere sahip bulduklarını düşünen aktivist kadın çevreleri olmuştur. Bu çevrelerin geliştirdikleri toplumsal cinsiyet çerçevesi kadınlara eski pasif ve sınırlanan kadın imajına karşı aktif ve güçlü kadınlar şeklinde yeni bir imaj ileri sürmektedir. Bu yeni yaklaşımın merkezinde yer alan en önemli kavramlardan biri de güçlenme (empowerment) kavramıdır. Güçlenme, birey ve toplumların sosyal, ekonomik, siyasi ya da manevi ve dini bakımlardan yaşadıkları güç artışı tecrübesini ifade etmektedir.

Güçlenme, daha özel bir sosyolojik anlam olarak da, toplumsal yaşamda grup üyelerinin dışlanma, ayrıma maruz kalma ve karar alma süreçlerinden uzak tutulma gibi durumlar karşısında, bunların üstesinden gelme doğrultusunda elde ettikleri başarı ve konumlara atıfta bulunmaktadır. Güçlenme, “diğer insanların konumlarını değerlendirmelerine kıyasla, bireysel ve kolektif konum değerlendirmeye ilişkin kuvvet elde etme” olarak da tanımlanmaktadır. Aynı zamanda o, gerçek yetenek ve istidatların gelişmesi, büyümesi ve olgunlaşması ve eşit bir kişi olarak tanınmayı da işaret etmektedir.¹

Diğer taraftan güçlenme kavramı, toplumsal çerçevede çeşitli etkenlerin devreye girmesiyle de ilgili bulunmaktadır. Bu bakımdan örneğin bilgi elde etme ve geliştirme, eğitim görmüş olma, iş ve meslek sahibi olma ya da bireyliğini ortaya koyabilme şeklindeki yetenek ve avantajlar “güçlenme imkan-

¹ Bkz. C. Margaret Hall, *Women and Empowerment. Strategies for Increasing Autonomy*, Hemisphere Publishing Corporation, 1992, s.121.

ları” şeklinde ifade bulmaktadırlar. Bunlar aynı zamanda kadınların dini konularda elde ettikleri avantajlar ya da dini bilgilere erişebilme, birey olarak özel inisiyatifler geliştirebilme veya topluluk içerisinde aktif konum elde edebilme gibi sonuçlar itibarıyla de dinde güçlenme olarak adlandırılan olgu ile ilgili bulunmaktadırlar. Kadınların din ile ilgili konularda elde ettikleri bu türden avantajlı durumların ise onların toplumsal ilişkilerinde daha yatay türden, yani daha eşitlikçi durumları tecrübe etmelerinde etkili olacağı açıktır.

Bu yazıda, güçlenme kavramı etrafında sınırlı bir konu olarak dindar kadınların aile içerisinde eşleriyle ilişkilerinde elde ettikleri gelişme ve ilerlemeler değerlendirilecektir. Amaç, din ve kadın konusunun, gelenek ve din özdeşliği kurularak geleneksel, eşitlikçi olmayan modellerle sınırlandırılmayacak türden boyutlara sahip olduğunu ve sanıldığında daha karmaşık bir görünüm arz ettiğinin ileri sürülerek, kadınların dinlerle ilgili farklı imkanlar elde edebilecekleri hususunun özel bir örnek üzerinden yeni değerlendirmelere konu edilmesi noktasında katkıda bulunmaktır. Ancak kadınların kendi girişimleri ve geliştirdikleri yeteneklere geçmeden önce, aile içerisindeki konumları bakımından dinlerde genel olarak kadınlara yönelik durumun genel bir tasvirini sunmak uygun olacaktır.

DİN, AİLE VE KADIN

Dinlere tarihî olarak bakıldığında, genelde aile kavramına merkezî bir yer verildiği görülmektedir. Etkili bir sosyal birim olarak ailenin teşekkülü ise eşler arasındaki ilişkilerin özel olarak tanzimiyle mümkün olmaktadır. Dinlerin bu yöndeki rollerinin, din ile ulusal hukuk kodlarının ayrılmasından önceki toplumların yanı sıra modern dönemde de devamı söz konusudur.

Aile çerçevesinde –eski ifadesiyle- karı koca arasındaki ilişkiler genel olarak yatay ve eşitlikçi olmaktan çok hiyerarşik esasa dayanagelmiştir. Dînin, bu durumun aslî kaynağı olması hususu tartışmalı olmakla birlikte, en azından belli dînî formların kendi içlerindeki yapısal unsurlar aracılığıyla bu önem sırasını teyid edici, meşrulaştırıcı ve muhafaza edici roller oynadıkları rahatlıkla ifade edilebilir. Kadınların birbirlerinden farklılıklar yaşadıkları en hazır ve sıklıkla şiddetli yollardan biri olarak ifade edilen dinler, genelde hala onlardan tanrılara itaat ve ibadetin yanında erkeklere de itaat ve saygı talep etmektedirler. Bu bakımdan Hinduizmle birlikte Orta Doğu dinleri olarak Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’ın açık bir şekilde erkeklere öncelik tanıdık-

ları, kadınlara ise başlıca anneler ve eşler olarak değer verdikleri belirtilmektedir.²

Sözgelimi, tarihî olarak Hristiyanlık, kadını ikincil plana iten bu hiyerarşik tanzimin tipik örneklerini içermektedir. Kitab-ı Mukaddes'te, erkeğin kaburga kemiğinden yaratılmış olduğu belirtilen ve 'düşüş'ün sorumlusu olarak gösterilip çeşitli cezalara mâruz kalacağı ifade edilen kadın,³ evlilik ilişkisi içerisinde de hem Tanrı, hem kocaya tabi, mutlak itaat içerisindeki bir varlık olarak resmedilmektedir. Erkek unsur Tanrısal vasıfları haiz olup, Tanrı'nın yüceliğini temsil ederken; kadın, erkeğin yüceliğini temsil ediyor olarak kabul edilmektedir. Üstelik bu durum sıkı bir hiyerarşik düzen içerisinde teminat altına alınmak istenmektedir:

Fakat anlamanızı isterim ki, her erkeğin başı Mesih, her kadının başı kocası, Mesih'in başı da Tanrı'dır. ...bir erkek gerçekten de başını örtmemelidir; çünkü o Tanrı'nın imajı ve yüceliğidir; ama kadın erkeğin yüceliğidir. Çünkü erkek kadından değil, kadın erkekten yaratılmıştır. Ne de, erkek kadın için değil, kadın erkek için yaratılmıştır...⁴

Diğer yandan İslam'la ilgili olarak da erkek merkezli bir çerçevenin mevcudiyeti müşahade edilmektedir. Buna göre bir kadının mümine olması durumunda ondan Kur'an'a uyararak kocasına itaat etmesinin isteneceğine dikkat çekilmektedir.⁵ Ayrıca İslam toplumları ve kültürü için genel olarak kabul edilen ve açıkça belirtilmiş olanın, kadınların aslı rolünün evde, çocuk doğurmak ve yetiştirmek olduğu üzerinde durulmaktadır. Nitekim geleneğin, oğulların kızlardan daha değerli oldukları yönünde olduğu ve böyle bir kültürel etkiyi kırmanın ise zor görüldüğü ifade edilmektedir.⁶

Dolayısıyla klasik bir İslami anlayış paralelinde kadınlar gerçek müminler olarak erkeklerin otoritesine saygı göstermek, onların emirlerine uymak durumundadırlar. Gerçek bir Müslüman kadın çocuklarını ve kocasını ev içerisinde gözetmek zorunda olacaktır. Kocasının izni olmadan ne evden

² Caroline Ramazanoglu, *Feminism and the Contradictions of Oppression*, London and New York: Routledge, 1989, s.149-150.

³ *The Holy Bible*, Genesis 2:18-25 ve 3:1-19.

⁴ *The Holy Bible*, 1 Corinthians, 11/3-10.

⁵ C. Ramazanoğlu, a.g.e., s.150.

⁶ Yvonne Yazbeck Haddad, Jane I. Smith, 'Women In Islam. The Mother of All Battles', Suha Sabbagh (ed.) *Arab Women. Between Defiance and Restraint*, Olive Branch Press, 1996, s.143-144.

dışarı çıkabilecek, ne misafir kabul edebilecek ne de yabancılarla konuşabilecek. Bedenini ve başını örtmek suretiyle kendisini diğer erkeklerden muhafaza edecektir. Bütün bunlar, sosyal düzene katkıları bakımından kadınlara yüklenmiş olan büyük sorumluluğu ortaya koymaktadır. Üstelik bu, Tanrı'nın evren düzeni ile yakından bağlantılı bir durum olarak algılanmaktadır. Çünkü bizzat Tanrı'nın, aralarındaki bir takım farklılıklardan ötürü erkeklerle kadınlar için farklı roller öngördüğü kabul edilmektedir.⁷ Bu tür çerçevelerin bizzat kadınlar arasında bile yaygın olarak içselleştirilmiş olduğu gözlemlenen bir husustur. Mesela bugün hala Türkiye'de bazı kesimlerde, erkeğe (koca) 'küçük Allah' gözüyle bakılabilmekte, böylelikle ona bir kutsallık atfı söz konusu olabilmektedir.⁸

İslam'la ilgili olarak yukarıdan beri aktarılan bilgi ve değerlendirmeler daha çok aslı dinî kaynakların dışında kültürel kabullere ilişkin olarak ilgisizlik ve geçersizlik temelinde görülebilirler. Ancak Kur'an metninde de asimetrik durumların çoğu zaman bir dayanak noktası olarak kullanılabilirler. Bunun karakteristik bir örneği kavramlılıkla ilgili âyettir. Nisa suresinin 34. âyeti erkeğin ve kadının ev içindeki konumlarını ve rollerini düzenler niteliktedir:

Allah'ın bir kısmını bir kısmına üstün kılması ve mallarından harcıyor olmaları sebebiyle erkekler kadınlar üzerinde gözeticilerdir. Dolayısıyla sâliha kadınlar itaatkardırlar; Allah'ın koruduğunu gıyabta da koruyucudurlar. O halde dikbaşlılık göstermelerinden korktuklarınıza öğüt verin, onları yataklarında terk edin ve onları dövün. Sizi itaat etmeleri durumunda onların aleyhinde herhangi bir yol aramayın. Muhakkak ki Allah çok yüce, çok büyüktür.

Âyet, klasik çerçevede genel ve etkili bir şekilde erkeğin başta olduğu bir hiyerarşiyi yerleştirip idame etmekte kullanılmıştır. Bir örnek, İbn Kesîr'in konuyla ilgili görüşleridir. Ona göre bu âyet uyarınca erkekler, kadınların yöneticileri, liderleri ve eğiticileridir. Çünkü Tanrı, bu âyetle erkekleri kadınlara tercih ettiğini göstermiş olmaktadır. Yine İbn Kesîr, erkeklerin hiyerarşik konumlarına ilişkin genişletici yorum yolundaki argümanını başka

⁷ Binnaz Toprak, 'Women and Fundamentalism in Turkey', Valentine M. Moghadam (ed.), Valentine M. Moghadam (ed.), *Identity Politics and Women*, Westview Press, 1994, s.299-301.

⁸ Böyle bir tecrübe Başkent Kadın Platformu mensupları ile yapılan mülakat sürecinde de aktarılmıştır.

kanıtlar yoluyla da desteklemeye teşebbüs etmektedir. Mesela onun, peygamberlik kurumunu erkeklere tanınan bir ayrıcalık olarak kavramsallaştırması da bu yönde bir çabayı ortaya koymaktadır.⁹

Yine bu şekilde genişletici yorumlar paralelinde bir takım İslamcı erkek yazarlar aile birimi içerisinde kadının kocasına mutlak olarak itaat etmek durumunda olduğu üzerinde ısrar etmektedirler. Bazıları, itaatsızlık durumunda kadının yola getirilmesi için erkeğe onu dövme hakkının verildiğinden söz etmektedirler.¹⁰

Görüldüğü gibi dinler bazı durumlarda bir takım yapısal unsurları doğrultusunda kadınlara baskı uygulamakta, kadınları zayıflatabilmekte ve erkeklere boyun eğmelerini meşru hale getirebilmektedirler. Bu unsurlar erkeğin hakimiyetini meşrulaştırmakta; sosyal, siyasî ve ekonomik yaşamla bütünleştikleri spesifik yolların baskıcı karakterlerinden sorumlu olabilmektedirler. Kadınların asli olarak düşük konumda oldukları vaaz edilebilmekte hatta onlara karşı devlet gücü bile kullanılabilir. Ancak durum bundan ibaret değildir. Dinler diğer yandan kadınların öz saygı, maneviyat, kimlik ve amaç gibi diğer ihtiyaçlarını da karşılayabilmektedirler. Diğer kurumlarla birlikte dinler; anneliğin çocuk yetiştirmenin ve toplumdaki insanların değer ve saygınlık derecelerinin inşa olunup gerçekleştirilmesine yardım etmektedirler. Onlar kadınların hayatlarını, kimliklerini değerlilik duygularını şekillendirmektedirler. Çoğu kadın dînî nitelikli ya da öyle görülen bir takım pratikleri devam ettirmek ve hayatın bir takım anlamları olduğuna inanmak istemektedirler. Bu bakımdan dinlerin kadınlar için potansiyel kültürel ve manevi değeri de bulunmaktadır.

Dolayısıyla, kadınlar için hiyerarşik ve mutlak itaate dayalı roller düzenleyen düşünce ve yorumlama tarzları, dinler içerisindeki tek bakış açısını temsil etmek durumunda değildirler. Bu da, din olgusunun kadınların hayatları üzerindeki etkisinin değişken ve dinamik olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca tüm dinler kadınlara karşı erkeklerin çıkarlarına hizmet ediyor bile olsalar her bir din içerisindeki inanç ve organizasyonlarda hala çok büyük çeşitlenmeler bulunmaktadır. Yine bazı dinlerin kadın konusunda diğer dinlerden daha baskıcı olma ihtimalinden söz etmek mümkün olmakla birlikte

⁹ Anne Sofie Roald, *Women in Islam. The Western Experience*, London and New York: Routledge, 2002, s.150.

¹⁰ Haddad ve Smith, a.g.m., s.144.

tüm dinlerin ataerkil ideoloji olarak reddedilmesi, kadınların bu husustaki durumlarının aşırı basitleştirilmesi olacaktır.¹¹ Bu tür bir indirgeme, kadınların dinin sırf pasif durumdaki nesnelere oldukları yönündeki kabuller bakımından sınırlayıcı olmakta ve aksi yöndeki olguların görmezden gelinmesine yol açmaktadır.

Oysa kadınların dînî tecrübelerinin bu yönde bir gözleme tabi tutulması neticesinde, onlar arasında, bu indirgemeci yaklaşımların sınırlarını geçersiz kılabilecek denli kanaat ve oluşumlarla karşılaşılabilir. Nitekim görgül düzeyde yapılan çeşitli araştırmalar, kadınların aile içerisindeki rol algılamaları ve özellikle kocalarına karşı pozisyonları noktasında birbirinden farklı dînî argümanlar yoluyla dînî failer haline geldiklerini ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın amacı, dinlerin sergiledikleri yapısal özelliklere karşılık kadınların dinler içerisinde yaşadıkları güçlenme tecrübelerini sınırlı bir konuda, yani aile içerisindeki konumları bakımından ele almak olacaktır.

KADINLARIN DİNLER İÇERİSİNDE GÜÇLENME TECRÜBELERİ

Genelde dinlere ilişkin klasik yorumlar, erkeğe –en azından- göreceli bir üstünlük tanımış, kadını erkeğe göre tâlî planda bırakmışlardır. Kadınların dinde güçlü bir konum arz etmeleri eski toplumlarda hiç yok değilse de, bu bütün dünya dinleri için daha istisnâî bir nitelik olarak görülmektedir. Kadınların dinler içerisinde güçlü konumlara talip olmaları, daha çok modern dönem gelişmeleriyle ilgili görünmektedir.

Önceki toplumsal yapılarda ataerkil düzen olarak tasvir olunan, erkekleri merkeze alan sosyal organizasyon, kadınların bütün alanlarda olduğu gibi din alanında da arka planda kalmaları sonucunu doğurmuştur. Ancak modern toplumsal yapıların içerdiği dinamikler, her ne kadar bazı bakımlardan kadınların durumunu eskisinden daha kötü hale getirmişlerse de bazı bakımlardan kadınlara sosyal hayat içerisinde daha aktif hale gelme yollarını açmışlardır.

Ulus devletler bünyesinde eğitim, çalışma, siyasî katılım vb. alanlarda kadın katılımının gerçekleşmesi, onlar üzerinde, daha etkin sosyal rol iddialarında bulunma noktasında önemli etkiler icra etmiştir. Bunun en çarpıcı sonuçlarından biri, kadın ve ev hayatı özdeşliğinin mutlak ve tabîî bir durum

¹¹ C. Ramazanoğlu, a.g.e., s.150-154.

olmaktan çıkmasıdır. Kadınlar bir taraftan ev dışı işlerde çalışmak suretiyle sosyal hayatta daha fazla yer almaya başlarken, diğer taraftan eğitim imkanlarıyla karşılaşma, kadın nüfusun donanım olarak güçlenmesine ilişkin şartları da beraberinde getirmiştir.

Bütün bu modern dönem unsurları, şüphesiz tek başına, kadınların dinler içerisindeki konumlarını tümenden aktif hale çevirmek durumunda değildir. Çünkü kadınların sosyal hayat içerisindeki konumlarına ilişkin istatistik bulguların giderek daha yüksek bir hale gelmesine karşılık, kadınların büyük bir kısmı, hala dinlerdeki klasik daraltıcı (ya da erkekler açısından genişletici) rolleri reddedici ya da eleştirici konumda değildir. Diğer yandan seküler feminist bir takım kadın çevreleri, dînî alanı bir yanlış bilinçlilik durumu olarak tamamen reddetmektedirler. Ancak bütün bunlara rağmen çeşitli dinler – özellikle de Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet- içerisinde kadın duyarlığına sahip inisiyatiflerin bu klasik kadın rollerine karşı eleştirel bir tutum geliştirdikleri ve bunların giderek birer dînî feminizm hareketi haline gelebildiği görülmektedir. Burada bu yazıyla ilgili yer kaygılarından dolayı, kadınların güçlenme imkan ve tecrübelerinin eşlik rolleri noktasında doğurduğu bazı sonuçlar Müslüman bir çerçeveye sınırlı olarak tasvir edilmeye çalışılacaktır.

KADINLARIN GÜÇLENMELERİNİN EŞLİK ROLLERİYLE İLGİLİ SONUÇLARI

Modern hayatın getirdiği eğitim ve çalışma gibi iki temel imkan, kadınların belli bir sosyal güçlenmişlik duygusu yaşamalarında büyük etkiye sahip olmuştur. Ama bu etki bazı örnekler bakımından din sahasında da söz konusudur. Kadınların eğitim faaliyetlerine katılmak suretiyle din sahasında bilgilenme imkanlarıyla karşılaşmalarının, dini bakımdan onların diğer insanlara göre konumlarını hiyerarşik olmaktan ziyade yatay bir hale getirici yönde sonuçları olmuştur. Bu da kadınların, dini erkek din görevlilerinden öğrenmeye mahkum olmak yerine, kendi dînî inanış ve pratikleri konusunda bağımsız düşünebilir ve gerektiğinde eleştirel konumlar alabilir hale gelmeleri anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla bu durum, kendi başına, dînî bilgilenme alanında kadın ve erkeklerin eskisine göre daha eşit konumlarda bulduklarını da ima etmektedir.

Bir takım Müslüman kadınların kavvamlık âyeti konusundaki aktif tutumları bunun bir örneğidir. Mesela feminist din yaklaşımının, karı koca ilişkilerine dair geleneksel İslami bakış açılarını da değiştirdiği ileri sürülmek-

tedir. Janet Afary, kadın bakış açısına sahip bir dergiden şu başlığa dikkat çekmektedir: “Erkek: Partner mi, Patron mu?” Makalenin yazarları İslam’ın biyolojik özelliklerinden dolayı kadınlar üzerinde erkeklere ayrıcalıklar tanımadığını ileri sürmektedirler. Onlara göre İslam cinsiyetçi bir din değildir. Nitekim Kur’an’da Müslümanlar arasındaki yegane ayrım takva sahibi olanla olmayan arasında yapılmaktadır.¹²

Diğer taraftan kavvamlık, feminist ilahiyatçıların yeniden yorumlayabildikleri konulardan biri olarak da ortaya çıkmaktadır. Geleneksel kabullerin karşısında, bu konuya onlar tarafından değişik şekillerde yaklaşılmaktadır. Sözelimi onlar kavvamlığın en iyi şekilde ‘ilişki başlatıcı’ olarak çevrilebileceğini söylemektedirler. ‘Gözetici’ ya da ‘mesul’, kadınların, işleri erkekler tarafından çekip çevrilmesi gereken daha alt konumdaki kişiler oldukları imasına sahipken, ilişki başlatıcı kelimesi, kadınları düşük konuma getirmeden erkeklerin ailelerine bakma sorumluluğunu işaret etmektedir. Görüldüğü gibi, bu şekilde bu kadınlar daha cüretli argümanlarda bulunabilmektedirler. Çünkü onlara göre kadınların eğitimleri ve çalışmaları, siyasete atılmaları, ekonomiye katılmaları ve hatta savaş gibi konularda bugünkü toplumda çok sayıda değişiklik meydana gelmiş olup, İslami öğretilerin daha eşitlikçi yorumlarının benimsenmesi gereği hasıl olmuştur. Bu tip kadın çevreleri erkeğin evin reisi olmasını, bu yöndeki yasal düzenlemeleri ve karı ile koca arasındaki eşitsiz ilişkiler yerleştirme teşebbüslerini İslami öğretilere aykırı olarak ilan etmektedirler. Bunun gerekçesi olarak ise Kur’an’ın cinsiyeti yada ırkı değil, yalnızca takvayı bir hiyerarşi konusu olarak almasını göstermektedirler. Dolayısıyla buna aykırı düşünce, tasarruf ve uygulamalar İslam’a aykırı ve yanlış olacaktır ve değişimleri gerekmektedir.¹³

Günümüz literatüründe kadınların dinde güçlenmeleri bakımından bir imkan olarak sunulan başka bir durum da, fundamentalist veya İslamcı olarak adlandırılan toplumsal hareketlerle ilgilidir. Aslında literatürün bu konuda ikiye bölünmüş olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Ancak fundamentalist yönelimlerin paradoksal şekilde kadınları güçlendirdikleri şeklindeki argüman son yıllarda daha etkili olarak savunulmaya başlanmıştır-

¹² Janet Afary, ‘The War Against Feminism in the Name of Almighty: Making Sense of Gender and Muslim Fundamentalism’, *New Left Review*, No.224 (July-August 1997), s.105-106.

¹³ J. Afary, a.g.m., s.106.

tır.¹⁴ Bu güçlendirme argümanı, fundamentalist hareketlerin kadınları örtünme ve hatta tecrit koşullarının savunulması uğrunda modern koşullar altında eskisinden çok daha görünür hale getirmiş olduğu ve dolayısıyla onlara aktif olma imkanları sağladığı vb. türünden açıklamalara dayanmaktadır. Dolayısıyla fundamentalist hareketler böyle bir sonucu kasdetmemiş olsalar bile dindar kadınları kamusal hayatın merkezine taşımış olmaktadır. Bu noktadan sonra da kadın artık evle sınırlı olmaktan çıkmış bulunmaktadır.

Bu bakımdan mesela İslamcı kadınlar, sadece dış sosyal hayatta aktif roller iddiasıyla yetinmemekte, ev içi roller noktasında da eski düzene aykırı konumlar talep edebilmekte ya da alternatif yorumlar ortaya koyabilmektedirler. Nitekim bu kadınların annelik ve eşlik rolleri konusundaki eski düzenin çerçevesini zorlamaları hatta meydan okumaları durumu tipik bir özellik arz etmektedir.

Müslüman Kızkardeşler Cemiyeti'nin kurucusu Zeyneb el-Gazâlî, kadınların aslî, kutsal ve en önemli misyonlarının anne ve eş olmak olduğunu ileri sürmekte ve onların bu önceliği görmezden gelemeyeceklerini belirtmektedir. Ancak kendisinin, gelenekle örtüşen bu konumunun yanısıra onunla ters düşen görüşleri de bulunmaktadır. Buna göre İslam, kadınların çalışmalarını, evden dışarı çıkıp, kamusal alana iştirak etmelerini ve siyasete katılmalarını ve görüşlerini ifade etmelerini yasaklamamaktadır. Çünkü kadınlar, İslami davanın saflarını dolduracak erkekleri inşa edecek olan kişiler olmak durumundadırlar. Bunun için de kadınların eğitilmiş, kültürlü, Kur'an ve Sünnet'in öncüllerini bilen, dünya siyasetinden haberdar kişiler olmaları gerekmektedir. Tabii Gazâlî'ye göre, faaliyetlerinin, bir anne olarak ilk görevlerine engel olmamaları zorunludur. Böylelikle Gazali, bir taraftan kadının evdeki rolüne ilişkin öz doğasının altını çizirken diğer taraftan daha geniş görevlerini yerine getirmesini sağlayacak yeterli bir eğitim almasının önemini vurgulamaktadır.¹⁵ Bu da İslamcı bir çerçevenin kadınlar üzerindeki şekil-

¹⁴ Bu konudaki etkileyici bazı örnekler için bkz. J. Brink- J. Mencher (eds), *Mixed Blessings. Gender and Religious Fundamentalism Cross Culturally*, New York-London: Routledge, 1997; B. S. Turner, 'Cosmopolitan Virtue: On Religion in a Global Age', *European Journal of Social Theory*, vol.4, no.2 (2001), ss.138-139; N. Tohidî, 'The Issues at Hand', Herbert I. Bodman, N. Tohidî (eds.), *Women in Muslim Societies. Diversity within Unity*, London: Lynne Rienner Publishers, 1998, ss.284-285; Nilüfer Göle, 'Islamism, Feminism and Post-Modernism: Women's Movement in Islamic Countries', *New Perspectives on Turkey*, Fall 1998, no.19.

¹⁵ Yvonne Yazbeck Haddad, Jane I. Smith, a.g.m., s.145-146.

lendirici etkilerini ve onların eşlik ve annelik formasyonlarının yeniden değerlendirilmesi tarzını ortaya koymaktadır.

Kadınların giderek artan oranda çalışma hayatına atılmaları durumu da, onların ev ile sınırlı, geleneksel dindar kadın tahayyüllerinin sorgulanması ve eleştirilmesi sürecini beraberinde getirmektedir. Bu bakımdan modern şehir ortamlarında çalışan dindar kadınların, eski 'kafes ardındaki kadın' imajına sığdırılabilmeleri artık mümkün gözükmemektedir. Çünkü bu dindar anneler ya da anne olmayan kadınlar için ev hayatıyla sınırlı kalmak dayanılmaz bir şey haline gelmekte; onlar, kendi kendilerini gerçekleştirme imkanlarından mahrum kalmaktan şikâyet etmektedirler. Bu kadınlar, ev hayatının çok çekilebilir bir şey olmadığını düşünmeye ve yaşamaya başlamışlardır. Bunun da bir taraftan çalışmaya alışmalarından, diğer taraftan birer birey olma ve ekonomik özgürlüğün tadını almış olma gibi yeni durumlardan kaynaklandığını belirtmektedirler. Diğer yandan çalışmanın kadının asli rollerini yerine getirmesini engelleyeceği yönündeki geleneksel karşı çıkışlara, çalışmayan kadınların çok mükemmel anneler oldukları argümanı ile karşılık verebilmektedirler.¹⁶ Kadınların çalışmayıp, iyi bir anne ve iyi bir eş olmaları gerektiği yönündeki İslam'a dayandırılan yorumların yerini, bu sefer kadın bakış açısına dayandırılan ve İslamla uyumlulaştırılan, çalışmaya olumlu bakan ve önceki yorumları tutarsız ve hayatın gerçekleriyle bağlantısız bulan yeni yorumlar almaktadır.

Yukarıdan beri sayılagelen dış ve iç faktörlerin devreye girmesi neticesinde dindar kadınların ev içerisindeki rol durumları ve kocaları karşısındaki pozisyonlarının belli değişikliklerle karşılaşması söz konusudur. Bunlar da esas itibarıyla daha hiyerarşik olandan daha yatay olana doğru bir gelişim çizgisi arz ediyor görünmektedir. İlki itaat yönelimli ve kadının ev içi ve ev dışı rollerini daraltıcı bir durumu ifade ederken; sonraki, paylaşım yönelimli ve kadının hem ev içi hem de ev dışı rollerinin ve sorumluluklarının arttığı ve bu paralelde kadınların güçlenme imkanlarıyla karşılaştığı bir süreci ifade etmektedir. Yine genel bir izlenim olarak, birincisinde Tanrıya ve kocaya şeklindeki ikili itaatın, ikincisinde ise sadece Tanrı'ya itaatın söz konusu olduğu, bu sonuncusunda Tanrı ile koca arasında ayrılmaz bir bağlantı kurulmasına ise muhalefetin geliştirildiği görülmektedir. Bunun da açık anlamı dinin, kadını ev hayatına mahkum edip, onu sosyal hayattan alıkoyan bir

¹⁶ Başkent Kadın Platformu'ndan Ş.E. ile yapılan mülakattan. (Ankara, 2003).

yapısal determinizm teşkil etmek yerine onu sosyal hayatın temel bir aktörü olarak güçlendirebilecek bir imkanlılık durumunu temsil edecek şekilde algılanıp uygulanabileceğidir.¹⁷ Bir başka deyişle 'koca', Tanrı tarafından kadın üzerine atanmış bir hükmedici konumundan çıkartılarak, eşit ilişkiler temelinde bir partnere dönüştürülebilir duruma gelmektedir.

SONUÇ

Günümüzde kadınlar, genel olarak sosyal hayatta ve dinler içerisinde bir güçlenme durumu yaşamaktadırlar. Bu durum bir yandan modernliğin kendi dinamikleri, diğer yandan da ilgili dinlerin bu yöndeki yapısal imkanlılıklarıyla ilgilidir. Kadınların böyle bir güçlenme durumunda bulunmaları şu an için her alanda genellenebilirlik özelliğinden yoksun bulunmakla birlikte bu durum, nicelik değilse bile nitelik açısından önem taşımaktadır. Çünkü kadınlar bu şekilde kendi dinlerine ilişkin anlayışları yeniden üretme, kutsal kitapları üzerinde anlama bakımından tasarrufta bulunma, tarihe bu açıdan kritik bakma gibi yetenekler geliştirmişlerdir ve geliştirmeye de devam etmektedirler.

Dînî kadın hareketleri bu durumun karakteristik ifadeleri olarak tezahür etmektedirler. Bu hareketler marifetiyle dînî kimlik sahibi kadınların sosyal ve evle ilgili rolleri de eskilerine karşı yeni bazı formülasyonlara konu olmaktadır. Kadınların genel olarak modern hayatta görünürlüklerinin artması ve eşit muamele görme talepleri, dînî konularda da akis bulabilmektedir. Şüphesiz bu akis halinin en çarpıcı örneklerinden biri, kadınların ev içi rolleriyle alakalıdır. Kitlese halde eğitim imkanları bulan, çalışan ve sosyal hayatın hemen her alanında kendilerini ortaya koyan kadınlar, evdeki konumlarıyla ilgili olarak tevarüs edilen dînî kültür içerisindeki sınırlamaları aynen kabul etmek yerine bunlara karşı eleştirel pozisyonlar geliştirmeye başlamışlardır.

Bu paralelde erkeğin evin reisi olduğu şeklinde dinler içerisinde çok güçlü olarak teyid edilegelmiş bir kurumsallaşmaya karşı kadını evin tâbii

¹⁷ Bu yöndeki imkanlılığın bir açıklaması Leila Ahmed'in yaklaşımında bulunabilir. Ona göre İslam'ın pragmatik kuralları açısından, erkeklere kadınlar üzerinde kontrol veren ve keyfi (permissive) cinsellik hakları tanıyan bir hiyerarşik evlilik tipini kurmuş olduğu hususunda bir şüphe bulunmamaktadır. Ama kadınlar konusunun, tüm meseleler itibarıyla dinin vucuda getirdiği yeni ahlaki ve manevi alanıyla gömülü ve bu alan tarafından çerçevesiz olduğu da keza bir şüphe bulunmamaktadır. Bkz. Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam. Historical Roots of a Modern Debate*, New Haven & London: Yale University Press, 1992, s.63.

değil, paylaşımcısı kılma yönünde daha eşitlikçi kavrayışların dile getirildiği görülmektedir. Bu da erkeğin geleneksel otoriter görünümünü zayıflatırken kadının konumunu güçlendirmekte ve ona eşitlik imkanları bahsetmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi modernliğin getirdiği değişim unsurları bunda etkili olmakla birlikte asıl belirleyiciliğin kadınların dinle ilgili öz-deneyimleri olduğu açıktır. Çünkü modern dönemde kadınların dini anlayışları geleneksel çevrelerden uzaklaştırıp, yeniden üretir hale gelmelerinin kritik bir önemi bulunmaktadır.

Müslüman bir bağlamda Kur'an'daki kavvamlık âyetinin alternatif olarak yeni anlamlarla ve yorumlarla formüle edilmesi bu yönde yeni bir gösterge dir. Bu yeni durumda erkeğin doğal ve metafizik olarak üstünlüğü paralelinde kadına hükmetmesi çerçevesinin yerine, genelde ekonomik durumun göz önünde bulundurulması şeklinde bir sınırlandırma getirilmektedir. Bu da, yerine göre erkekler gibi kadınların kavvamlığından da söz edilebileceği anlamına gelmektedir. Hatta bazı kesimler daha da ötede kavvamlığın erkeklerden tamamen çıktığı görüşünü dile getirmektedirler.

Erkeğin ev içi otoritesinin sınırlandırılması, beraberinde dindar kadınlara sosyal hayatla ilgili açılım imkanlarını getirmektedir. Eskisine göre kadınlar eğitim, çalışma, siyasî katılım gibi aktif sosyal durumlara talip olma noktasında daha aktif hale gelmektedirler. Özellikle çalışma konusu kadının ev içi hiyerarşiden etkilenme tarzını belirleyici olabilen bir konudur. Bu bakımdan da yeni dindar kadın tipinde bir taraftan ev hayatının sıkıcı hale gelmesi, diğer taraftan ev dışında çalışma konusunda büyük bir isteklilik hali müşahade olunmaktadır. Şu halde çalışmanın kendisi bile, sözgelimi annelik gibi geleneksel bir sınırlama konusu teşkil etmiş bulunan bir rol çerçevesinin dönüşüme uğratılmasında etkili olmaktadır.

Kadınların böyle bir deneyimden geçmeleri, sadece kendileri ya da mensup oldukları kesimler açısından değil, genel olarak sosyal yapılar açısından da önem taşımaktadır. Çünkü bu kadınların kendi tecrübelerinin göz önünde bulundurulması, kadınların dinde aktörlük durumlarının daha sağlıklı olarak değerlendirilmesi bakımından zorunluluk taşımaktadır. Din alanında kadınların nesneleştirilmesi fenomeni kadar, onların özneleşme imkanları da görmezden gelinemeyecek kadar önemli sonuçlar ima etmektedir. O kadar ki, seküler resmi inisiyatiflerin sosyal planda zorlandığı bir takım konularda dinî, sivil gelişme ve tecrübeler daha etkin bir şekilde aynı ya da benzer sonuçlar doğurmaya aday bulunmaktadırlar. Yeni dindar kadının, artık kocasının de-

diğinden çıkmayan ve ona mutlak teslimiyet içerisindeki bir tâbî olmaktan çıkarak, ev içerisinde eşyle birlikte sorumlulukları paylaşıp, gerektiğinde kendi bireyselliğini vurgulayabilir hale gelme sürecini yaşamaya başladığı müşahede olunmaktadır.

Özellikle bazı durumlarda dînî feminizmler ya da dînî kadın hareketleri çerçevesinde kadın duyarlılık inisiyatiflerin ortaya çıkardığı kadınla ilgili dînî düzenlemeler konusundaki yorumlama faaliyetleri belli bir çerçevede laik hukuk düzenlemeleriyle paralel hale gelebilmekte, en azından aradaki mesafenin hayli azalabildiği görülmektedir. Bu bakımdan Türkiye’de aile reisliği kavramının pozitif hukukta ancak 2000’li yıllarda kaldırılarak eşler arası eşit konumun sağlanabilmiş olması ve bunun sivil, dînî kesimlerde bu yöndeki gelişmelerle neredeyse eş zamanlı olarak ortaya çıkması, konunun önemini daha da artırıyor görünmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Kur’ân-ı Kerîm

Afary, Janet, ‘The War Against Feminism in the Name of Almighty: Making Sense of Gender and Muslim Fundamentalism’, *New Left Review*, No.224 (July-August 1997), ss.89-110.

Ahmed, Leila, *Women and Gender in Islam. Historical Roots of a Modern Debate*, New Haven & London: Yale University Press, 1992.

Brink, J. - J. Mencher (eds), *Mixed Blessings. Gender and Religious Fundamentalism Cross Culturally*, New York & London: Routledge, 1997.

Göle, Nîlüfer, ‘Islamism, Feminism and Post-Modernism: Women’s Movement in Islamic Countries’, *New Perspectives on Turkey*, no. 19 (Fall 1998) ss.53-70.

Haddad, Yvonne Yazbeck ve Jane I. Smith, ‘Women In Islam. The Mother of All Battles’, Suha Sabbagh (ed.) *Arab Women. Between Defiance and Restraint*, Olive Branch Press, 1996, ss.137-150.

Hall, C. Margaret, *Women and Empowerment. Strategies for Increasing Autonomy*, Washington: Hemisphere Publishing Corporation, 1992.

Ramazanoglu, Caroline, *Feminism and the Contradictions of Oppression*, London and New York: Routledge, 1989.

Road, Anne Sofie, *Women in Islam. The Western Experience*, London and New York: Routledge, 2002.

The Holy Bible, Thomas Nelson and Sons Ltd, 1952.

Tohidi, N., 'The Issues at Hand', Herbert I. Bodman, N. Tohidi (eds.), *Women in Muslim Societies. Diversity within Unity*, London: Lynne Rienner Publishers, 1998.

Toprak, Binnaz 'Women and Fundamentalism in Turkey', Valentine M. Moghadam (ed.), *Identity Politics and Women*, Westview Press, 1994, ss.293-306.

Turner, B. S., 'Cosmopolitan Virtue: On Religion in a Global Age', *European Journal of Social Theory*, vol.4, no.2 (2001), ss.131-152.